

Τάκης Σ. Παππάς

Γιατί απέτυχε η Ελλάδα

ΤΑΚΗΣ Σ. ΠΑΠΠΑΣ

ΓΙΑΤΙ ΑΠΕΤΥΧΕ Η ΕΛΛΑΔΑ

Μετάφραση-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ
ΑΘΗΝΑ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2020

Τίτλος πρωτοτύπου: Takis S. Pappas, “Why Greece failed”, *Journal of Democracy* 24(2):31-45, 2013

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Παππάς Τάκης Σ., *Γιατί απέτυχε η Ελλάδα*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα 2020 (<http://www.politeiako.gr/>, ανάκτηση: ΧΧ.ΧΧ.ΧΧΧΧ)

Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.politeiako.gr/>

Για τον συγγραφέα

Ο Τάκης Σ. Παππάς (Ph.D., Yale) είναι συγγραφέας, πρώην καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (παραιτήθηκε το 2016) και νυν συνεργαζόμενος ερευνητής στο Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι στη Φινλανδία. Έχει διδάξει στα πανεπιστήμια της Αθήνας, Στρασβούργου (Γαλλία), Όσλο (Νορβηγία), Φράιμπουργκ (Γερμανία), στο Κεντρικό Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης (Ουγγαρία) και Λουξεμβούργου. Την περίοδο 2011-2013 ήταν υπότροφος Marie Curie στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας στην Ιταλία. Εκτός από δεκάδες επιστημονικά άρθρα, έχει συγγράψει τα βιβλία *Making party democracy in Greece* (Palgrave Macmillan, 1999), *Το χαρισματικό κόμμα: ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, εξουσία* (Πατάκης, 2009), *Populism and crisis politics in Greece* (Palgrave, 2014), *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα* (Ίκαρος, 2015), *Σε τεντωμένο σκοινί: εθνικές κρίσεις και πολιτικοί ακροβατισμοί από τον Τρικούπη έως τον Τσίπρα* (Ίκαρος, 2017), *Populism and liberal democracy: a comparative and theoretical analysis* (Oxford University Press, 2019), ενώ επίσης έχει συνεπιμεληθεί με τον Η. Kriesi το *European populism in the shadow of the Great Recession* (ECPR Press, 2015). Ζει και εργάζεται κυρίως στη Γαλλία με κύρια σημερινή του ενασχόληση τη συγγραφή ενός βιβλίου για τα εθνικιστικά/νατιβιστικά κόμματα στην Ευρώπη. Αρθρογραφεί σε τακτική βάση στην *Καθημερινή της Κυριακής* και διατηρεί το ιστολόγιο <https://pappaspopulism.com/>.

Γιατί απέτυχε η Ελλάδα

Τάκης Σ. Παππάς

Την 1η Ιανουαρίου 1981, η Ελλάδα έγινε το δέκατο μέλος της ΕΟΚ (σημερινή ΕΕ), πολύ πριν την Ισπανία και την Πορτογαλία. Ήταν μια δίκαιη ανταμοιβή για μια χώρα που πολλοί αντιλαμβάνονταν εκείνη την περίοδο ως μια αδιαμφισβήτητη ιστορία επιτυχίας. Μέσα σε ελάχιστα μόλις χρόνια από την κατάρρευση μιας βραχύβιας μάλλον δικτατορίας το 1974 (το επονομαζόμενο καθεστώς των συνταγματαρχών που επιβλήθηκε το 1967), η Ελλάδα είχε καταφέρει να εγκαθιδρύσει –και όπως όλα έδειχναν να κατοχυρώσει– ένα φιλελεύθερο και πλουραλιστικό σύστημα με ανοικτούς θεσμούς. Οι πρώτες μεταδικτατορικές κυβερνήσεις εφάρμοσαν θαρραλέες μεταρρυθμίσεις, καλλιεργώντας την ίδια στιγμή ένα μετριοπαθές πολιτικό κλίμα: επιπλέον, διατήρησαν εύρωστα τα δημοσιονομικά, συγκρατώντας τον δανεισμό και επιταχύνοντας την οικονομική ανάπτυξη. Την ίδια περίοδο, η κοινωνία έδειχνε δυναμική και αισιόδοξη, με την επικείμενη είσοδο της χώρας στην ΕΕ να προμηνύει νέες ευκαιρίες και προοπτικές. Για την επόμενη σχεδόν τριακονταετία, και ειδικά μετά την είσοδο της στην Ευρωζώνη το 2001, η Ελλάδα έμοιαζε, όπως όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά έθνη, να διαθέτει ένα άρτιο δημοκρατικό πολίτευμα και να βρίσκεται σε πορεία αδιάκοπης οικονομικής ευημερίας.¹ Σχεδόν κανείς δεν αμφισβητούσε στα σοβαρά τη συνεχή επιτυχία της.

Όταν όμως η παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική ύφεση χτύπησε την Ευρώπη το 2008, η Ελλάδα μετατράπηκε στο πρώτο και πλέον ευάλωτο θύμα της. Ανήμπορη πλέον να αποπληρώσει τα δάνειά της και αντιμέτωπη με το φάσμα της χρεοκοπίας, η Ελλάδα έχει προσωρινά διαφύγει τον κίνδυνο χάρη σε μια σειρά γιγαντιαίων προγραμμάτων διάσωσης της Ευρώπης και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου με τίμημα ωστόσο, μεταξύ των άλλων, επώδυνα μέτρα λιτότητας. Στο πολιτικό πεδίο, το πρώην δικομματικό σύστημα που εξασφάλιζε στη χώρα σταθερές μονοκομματικές κυβερνήσεις αποτελεί πλέον παρελθόν: καθώς τα παραδοσιακά κόμματα πασχίζουν να στηρίξουν ετοιμόρροπους κυβερνητικούς συνασπισμούς, νέοι και απειλητικοί διεκδικητές έχουν ξεπροβάλει τόσο από την αριστερά όσο και από την εξτρεμιστική δεξιά. Η κοινωνία βρίσκεται σε πλήρη σύγχυση. Με την οικονομία να διέρχεται βαθιά ύφεση για έξι συναπτά έτη, και με την ανεργία να κυμαίνεται πάνω από το 25% (με τη νεανική ειδικότερα γύρω στο 55%), η ανομία θεριεύει και η Ελλάδα δείχνει να διολισθαίνει επικίνδυνα στο χάος. Εντωμεταξύ, η Ελλάδα έχει γίνει περίγελος και παράδειγμα προς αποφυγή,

¹ Το 2008, η Ελλάδα ήταν μία από τις τριάντα πλουσιότερες χώρες στον κόσμο κατατασσόμενη εικοστή δεύτερη στον Δείκτη Δημοκρατίας του *Economist* δηλαδή, υπολειπόμενη μόλις μίας θέσης του Ηνωμένου Βασιλείου και προπορευόμενη της Γαλλίας, της Πορτογαλίας και της Ιταλίας.

ένας σύγχρονος «ευρωπαϊός ασθενής» του οποίου η έξοδος από το ευρώ δεν είναι πλέον αδιανόητη.

Δύο ερωτήματα ανακύπτουν: τι πήγε στραβά στην Ελλάδα, όταν τόσα πολλά στην αρχή έδειχναν να βαίνουν καλώς; Και πώς μια τέτοια δημοκρατία κατέστη εφικτή και άντεξε για μία σχεδόν τριακονταετία; Το πρώτο ερώτημα απαιτεί να κατανοήσουμε τη λογική μέσα από την οποία η Ελλάδα εγκατέλειψε ένα φιλελεύθερο πολιτικό σύστημα για ένα άλλο που στο τέλος αποδείχθηκε καταστροφικό· το δεύτερο ερώτημα απαιτεί να μελετήσουμε εμπειρικά τους συγκεκριμένους μηχανισμούς που κατέστησαν το νέο σύστημα λειτουργικό για μία σχεδόν τριακονταετία. Ελλείπει μιας ενιαίας και περιεκτικής θεωρίας για την ελληνική περίπτωση, κάποιος πρέπει να ξεκινήσει με τις υπάρχουσες γενικές θεωρίες για το τι οδηγεί ορισμένα κράτη στην αποτυχία ενώ κάποια άλλα στην επιτυχία. Αυτές οι θεωρίες, γενικά μιλώντας, δίνουν έμφαση στον ρόλο είτε της κουλτούρας είτε των θεσμών.

Οι πολιτισμικές θεωρίες συνδέουν τη μοίρα των κρατών με την κουλτούρα, και πιο συγκεκριμένα με τις γεωγραφικές και ιστορικές της προκείμενες. Χώρες με θερμά κλίματα (όπως εκείνες στην Αφρική), σε επικίνδυνες περιοχές (τη Μέση Ανατολή ή τα Βαλκάνια, για παράδειγμα), ή με ατυχείς ιστορίες (να έχουν βρεθεί υπό αποικιοκρατικό ζυγό ή να έχουν ρημαχτεί από εμφύλιο πόλεμο, για παράδειγμα) είναι πιθανότερο να παραμείνουν φτωχές και να αποτύχουν πολιτικά από ό,τι χώρες που απολαμβάνουν πιο εύκρατα κλίματα, ασφαλέστερες γειτονίες και ευτυχέστερα παρελθόντα. Οι πολιτισμικές ερμηνείες των σημερινών πολιτικών δεινών της Ελλάδας (συμπεριλαμβανομένης της συνήθους πρόσληψης των Ελλήνων ως τεμπέληδων) αφθονούν.²

Σύμφωνα, αντιθέτως, με τις θεσμικές θεωρίες, τα έθνη ανθίστανται ή καταρρέουν εξαιτίας των θεσμών τους – οι κραταιοί και οι ανθεκτικοί θεσμοί συμβάλλουν στην υπέρβαση των μεγάλων πολιτικών και οικονομικών κρίσεων, ενώ οι αδύναμοι θεσμοί συνθλίβονται κάτω από την αδυσώπητη βάσανο της ιστορίας. Οι Ντάρον Ατζέμογλου και Τζέιμς Ρόμπινσον, για παράδειγμα, πρότειναν πρόσφατα μια ολοκληρωμένη θεσμική θεωρία του «γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη», αποδίδοντας αυτή την αποτυχία στην έλλειψη πολιτικού πλουραλισμού και, συνεπώς, περιεκτικών οικονομικών θεσμών. «Τα πλούσια έθνη είναι πλούσια», διατείνονται οι συγγραφείς μας, «επειδή κατάφεραν να δημιουργήσουν περιεκτικούς θεσμούς». Αντιθέτως, η συνηθέστερη αιτία για την αποτυχία των εθνών στη σημερινή εποχή είναι οι εκμεταλλευτικοί (extractive) θεσμοί, καθώς αυτοί «καθηλώνουν τις φτωχές

² Βλέπε, για παράδειγμα, Robert D. Kaplan, “For Greece’s economy, geography was destiny”, *New York Times*, 24 Απριλίου 2010· Peter Osborne, “Some European countries are in the habit of going bankrupt”, *Daily Telegraph*, 24 Μαρτίου 2011· και Richard Cohen, “The great Greek illusion”, *New York Times*, 20 Ιουνίου 2011.

χώρες στην ανέχεια και τις εμποδίζουν από το να εισέλθουν σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης».³

Η ελληνική περίπτωση, ωστόσο, θέτει και τις δύο συμβατικές θεωρίες σε σκληρή δοκιμασία. Οι πολιτισμικές θεωρίες αποτυγχάνουν να εξηγήσουν το πώς η μεταπολιτευτική Ελλάδα κατάφερε να χτίσει ένα πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα παρά τη φαινομενικά δυσμενή γεωγραφική, ιστορική και πολιτισμική της πλαισίωση. Και οι θεσμικές θεωρίες αδυνατούν να εξηγήσουν την πρόσφατη αποτυχία της Ελλάδας, η οποία δεν προκλήθηκε από την ανυπαρξία περιεκτικών πολιτικών και οικονομικών θεσμών, αλλά, αντιθέτως, επήλθε *παρόλη* την κατοχύρωσή τους.

Η Ελλάδα, συγκρινόμενη ειδικά με άλλες εξίσου χρεόπληκτες ευρωπαϊκές χώρες όπως η Ισπανία, η Ιταλία, η Πορτογαλία ή η Ιρλανδία, εμφανίζεται ιδιαίζοντως αινιγματική από δύο τουλάχιστον απόψεις. Αποτελεί τόσο τη μόνη ευρωπαϊκή χώρα που είδε το κράτος της να αποτυγχάνει σε καίριους τομείς κατά τη διάρκεια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, όσο και την ευρωπαϊκή χώρα που έχει αποδειχτεί η πλέον αντιδραστική στις μεταρρυθμίσεις. Για να είναι επομένως αξιόπιστη, οποιαδήποτε ερμηνεία του ελληνικού προβλήματος πρέπει να εξηγήει τόσο τις αιτίες που οδήγησαν στην αποτυχία του κράτους όσο και τους λόγους για την εξαιρετικά σκληρή αντίσταση στις μεταρρυθμίσεις που στόχο είχαν να αποκαταστήσουν τη βιωσιμότητα του ελληνικού κράτος και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Για τον σκοπό αυτό, θα επιχειρήσω να συνθέσω τις πολιτισμικές και τις θεσμικές θεωρίες προκειμένου να προτείνω μια ενιαία ερμηνεία που να εστιάζει στον ρόλο που διαδραματίζουν οι πολιτικοί μηχανισμοί. Η αρχή της σοφίας για την τρέχουσα ελληνική κρίση είναι η αναγνώριση ότι είναι θεμελιωδώς πολιτική, και ότι εκκολαπτόταν εδώ και αρκετό καιρό. Η ελληνική αποτυχία αποτελεί απότοκο μιας μακράς διαδικασίας κατά την οποία ο λαϊκισμός κατίσχυσε του φιλελευθερισμού και ηγεμόνευσε κοινωνικά. Εδώ κατανοώ τον λαϊκισμό απλώς ως *ανελεύθερη δημοκρατία* και τον βλέπω ως το ακριβώς αντίθετο του πολιτικού φιλελευθερισμού.⁴ Θα δειχθεί ότι, αφού

³ Daron Acemoglu & James Robinson, *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*, Crown, Νέα Υόρκη 2012, σ. 364 & 398 (ελλ. έκδ.: *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη: οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας*, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2013).

⁴ Η *φιλελεύθερη* αντίληψη της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας προϋποθέτει την αποδοχή της πολυδιαστατικότητας των κοινωνικών διαιρέσεων· την επιδίωξη συναινέσεων· και την προσήλωση στο Σύνταγμα και το κράτος δικαίου. Το *λαϊκιστικό* μοντέλο δημοκρατίας, αντιθέτως, προβάλλει την εικόνα μιας κοινωνίας διαιρεμένης από ένα και μόνο ρήγμα το οποίο διαχωρίζει τον «λαό» από τις κοινωνικές και πολιτικές ελίτ· αντιλαμβάνεται την πολιτική ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος· και ακολουθεί πιστά τον πλειοψηφισμό και τη λογική του «ο κερδισμένος τα παίρνει όλα». Και όπως ο William H. Riker ορθώς επισήμανε, ο φιλελευθερισμός και ο λαϊκισμός «εξαντλούν όλες τις δυνατότητες για τη δημοκρατική θεωρία». Βλέπε το έργο του *Liberalism against populism, Waveland*, Νέα Υόρκη 1982, σ. 241. [Σ.Τ.Μ.: Η θεωρία των παιγνίων αντιλαμβάνεται τις διαδράσεις μεταξύ των ατόμων ως

ανήλθε στην εξουσία το 1981, ο λαϊκισμός εμπότισε την ελληνική πολιτική και παρήγαγε μία, όπως θα την αποκαλέσω, «λαϊκιστική δημοκρατία», η οποία με τη σειρά της προϋπέθετε δύο μηχανισμούς: ένα κράτος αποφασισμένο να διαμοιράζει πολιτικές προσόδους κατ' ουσίαν σε όλους· και ένα κομματικό σύστημα φτιαγμένο για να εξασφαλίζει τη διανομή αυτών των προσόδων με έναν οργανωμένο και δημοκρατικό τρόπο – δηλαδή, *εκ περιτροπής* παρά μια και έξω. Εξεταζόμενοι από κοινού, αυτοί οι δύο μηχανισμοί οδήγησαν σε μια εκλεπτυσμένη συνάρθρωση των στόχων τόσο της πολιτικής τάξης όσο και της συντριπτικής πλειονότητας των Ελλήνων, δίνοντας τη δυνατότητα και στις δύο πλευρές να εκμεταλλευτούν το κράτος και τους πόρους του με έναν δήθεν περιεκτικό τρόπο.

Η πρώιμη επιτυχία και η πορεία προς την Ευρώπη

Αν και αρκετοί τείνουν να το ξεχνούν εν μέσω της σημερινής, συνεχιζόμενης κρίσης, η Ελλάδα (μαζί με την Πορτογαλία) όχι μόνο βρέθηκε στην πρώτη γραμμή του «τρίτου κύματος» του παγκόσμιου εκδημοκρατισμού, αλλά αποτέλεσε επιπλέον μία από τις πλέον παραδειγματικές περιπτώσεις του. Όταν το στρατιωτικό καθεστώς, που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα για επτά χρόνια, κατέρρευσε υπό το βάρος των ίδιων του των αντιφάσεων και αποτυχιών, η χώρα για ένα σύντομο διάστημα βρέθηκε σε απόλυτο κενό εξουσίας, διεθνώς απομονωμένη και στα πρόθυρα του πολέμου με την Τουρκία. Τα πράγματα άρχισαν ωστόσο να αλλάζουν γρήγορα, όταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907-1998), ένας πρώην πρωθυπουργός της προδικτατορικής περιόδου, αποφάσισε να επιστρέψει από την αυτοεξορία του και να αναλάβει ηγετικό ρόλο (ως πρωθυπουργός) στη δημοκρατική μετάβαση. Σε ελάχιστα μόλις χρόνια, ο Καραμανλής και η ομάδα του μετέτρεψαν την Ελλάδα σε ένα καθόλα δημοκρατικό, οικονομικά ανθηρό κράτος με φιλελεύθερους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς. Ως επιστέγασμα αυτής της εντυπωσιακής προσπάθειας, η Ελλάδα ανταμείφθηκε με την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εδώ παραθέτω μια σύντομη εξιστόρηση της πρώιμης ιστορίας επιτυχίας της Ελλάδας.

Ο πρώτος βασικός πυλώνας του δημοκρατικού προγράμματος του Καραμανλή ήταν η εισαγωγή περιεκτικών πολιτικών θεσμών για να λειτουργήσουν ως θεμέλιο μιας πλουραλιστικής κοινωνίας. Ανάμεσα στα

παίγνιο που υπόκειται σε ορθολογικούς κανόνες συμπεριφοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, κάθε παίκτης αναπτύσσει στρατηγικές μεγιστοποίησης του προσωπικού του οφέλους προσπαθώντας την ίδια στιγμή να προεξοφλήσει τις αντίστοιχες των αντιπάλων του. Οι εκβάσεις του παιγνίου μπορεί να είναι οι ακόλουθες: (α) το κέρδος του ενός να ισούται με τη ζημιά του άλλου, πράγμα που παράγει μηδενικό άθροισμα, (β) και οι δύο παίκτες να χάσουν, πράγμα που καταλήγει σε αρνητικό άθροισμα και (γ) και οι δύο παίκτες να κερδίσουν, που είναι και η καλύτερη επιλογή, αφού έτσι επιτυγχάνεται θετικό άθροισμα, δηλαδή όλοι οι συναλλασσόμενοι παίκτες αποκομίζουν κέρδος.]

πρώτα του μέτρα ήταν η πλήρης νομιμοποίηση του κομμουνιστικού κόμματος, μαζί με άλλα αριστερά κόμματα που είχαν επίσης τεθεί εκτός νόμου παλιότερα. Έχοντας εξασφαλίσει μια εντυπωσιακή εκλογική πλειοψηφία, ο Καραμανλής αδρανοποίησε άμεσα τον στρατό ως πολιτική δύναμη και προκήρυξε το δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου 1974 που κατέργησε τη μοναρχία, καθιστώντας έτσι αποκλειστικούς πολιτειακούς παράγοντες τον εκλεγμένο αρχηγό του κράτους και το τριακοσιομελές μονοθάλαμο Κοινοβούλιο. Την ίδια περίοδο, ίδρυσε τη ΝΔ, ένα φιλελεύθερο συντηρητικό κόμμα, και συνέβαλε στη δημιουργία, για πρώτη φορά στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, ενός αρκετά πλουραλιστικού κομματικού συστήματος. Στη συνέχεια, στις αρχές του 1975, ο Καραμανλής εξασφάλισε την κοινοβουλευτική υπερψήφιση ενός νέου συντάγματος που ήταν το πλέον φιλελεύθερο που διέθετε ποτέ η χώρα. Το σύνταγμα στόχευε στη δημιουργία ενός φιλελεύθερου πλουραλιστικού συστήματος που, με τα λόγια του Καραμανλή, θα «ενίσχυε την εκτελεστική εξουσία χωρίς ωστόσο να την καθιστά λιγότερο υπόλογη στο Κοινοβούλιο».⁵

Η καθιέρωση περιεκτικών πολιτικών θεσμών μάλλον δεν θα αρκούσε, εάν δεν είχε παραχθεί πλούτος και εάν δεν είχε διαχυθεί ευρέως στην κοινωνία. Το πρόβλημα για τη νέα δημοκρατική κυβέρνηση ήταν ότι τόσο οι διεθνείς συνθήκες όσο και οι εγχώριες οικονομικές δομές δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη. Οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70 έπληξαν καίρια την οικονομία, ενώ ο φόβος ενός πολέμου με την Τουρκία κατέστησε την Ελλάδα μία από τις χώρες με τις υψηλότερες κατά κεφαλήν στρατιωτικές δαπάνες παγκοσμίως. Καμία σημαντική εξωτερική βοήθεια δεν εισέρευσε για να αντισταθμίσει αυτές τις δυσχέρειες. Η οικονομία παρέμενε δέσμια μιας γεωργίας μικρής κλίμακας, εμποδίζοντας τη χώρα να ανταπεξέλθει στον διεθνή ανταγωνισμό. Δοθέντων των συνθηκών, ο Καραμανλής επέλεξε ένα μοντέλο κρατικού καπιταλισμού που προσιδίαζε στο γαλλικό *dirigisme*. Η κυβέρνησή του άσκησε φιλοεπιχειρηματική νομισματική πολιτική, προχώρησε σε στρατηγικές επενδύσεις και επεξέτεινε το δίκτυο υποδομών προκειμένου να εισαγάγει την Ελλάδα σε τροχιά σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης και υψηλής ανταγωνιστικότητας.

Με τους περιεκτικούς πολιτικούς θεσμούς γερά θεμελιωμένους και με ένα φαινομενικά αποτελεσματικό σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης, ο εξευρωπαϊσμός της Ελλάδας αποτέλεσε τον τρίτο μεγάλο στόχο του Καραμανλή. Η ένταξη στην ΕΕ, έλεγε, θα «άλλαζε ριζικά τη μοίρα του έθνους, αναπτύσσοντας τις αρετές του και περιορίζοντας παράλληλα τα ελαττώματά του».⁶ Τα χρηματοδοτικά οφέλη ήταν το λιγότερο που μπορούσαμε να αποκομίσουμε από την ένταξή μας. Η συμμετοχή στην ΕΕ θα ενίσχυε τους νεόκοπους πλουραλιστικούς θεσμούς της Ελλάδας και θα διασφάλιζε την

⁵ Παρατίθεται στο Takis S. Pappas, *Making party democracy in Greece*, Palgrave Macmillan, Μπίσινγκτοουκ 1999, σ. 40.

⁶ Στο ίδιο, σ. 147.

ομαλή λειτουργία της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Θα έθετε επίσης ένα τέλος στη μακρά παράδοση εξάρτησης της χώρας από τις Ηνωμένες Πολιτείες, κατοχυρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την εθνική κυριαρχία. Πάνω από όλα, θα ήρε επιτέλους τη μακραίωνη αμφιθυμία των Ελλήνων –επιβεβλημένη από την ιστορία και τη γεωγραφία– περί του εάν ανήκαν στην Ανατολή ή τη Δύση. Οι ευρωπαίοι ηγέτες εκείνης της περιόδου εντυπωσιάστηκαν τόσο από την πρόοδο της Ελλάδας που οι διαπραγματεύσεις επιταχύνθηκαν και τον Μάιο του 1979 ο Καραμανλής υπέγραψε τη συνθήκη προσχώρησης. Μετά από μια σύντομη μεταβατική περίοδο, η Ελλάδα έγινε πλήρες μέλος της ΕΕ τον Ιανουάριο του 1981.

Η Ελλάδα μπορούσε τώρα να ισχυριστεί με αυτοπεποίθηση ότι είχε γίνει ένα καθόλα δημοκρατικό, πολιτικά σταθερό, οικονομικά φερέγγυο, φιλελεύθερο ευρωπαϊκό κράτος. Ο Καραμανλής ωστόσο είχε μετακινηθεί στην Προεδρία της Δημοκρατίας το 1980, και το 1981 ήταν επιπλέον η χρονιά που ο Ανδρέας Παπανδρέου (1919-1996) του ριζοσπαστικού ΠΑΣΟΚ κέρδισε την πρωθυπουργία ύστερα από μια εντυπωσιακή εκλογική νίκη.

Επελαύνων λαϊκισμός

Ο Παπανδρέου ανήλθε στην εξουσία επιτιθέμενος στα φιλελεύθερα θεμέλια της νεόκοπης μεταδικτατορικής δημοκρατίας από τα αριστερά, αμφισβητώντας τη νομιμοποίησή της και απορρίπτοντας τους στόχους της. Ενώ ο Καραμανλής, αναγνωρίζοντας ρητά την πολλαπλότητα των κοινωνικών συγκρούσεων, είχε δώσει έμφαση στη μετριοπάθεια και είχε ενεργά επιδιώξει την πολιτική συναίνεση, ο Παπανδρέου εισήγαγε τον λαϊκισμό στην καθαρότερή του μορφή. Αυθεντία στην πολιτικοποίηση της δυσαρέσκειας, προσέφερε στον ελληνικό λαό ένα ολοκαίνουργιο συμβολικό μεγάλο αφήγημα σύμφωνα με το οποίο η κοινωνία διαιρείτο μεταξύ δύο εγγενώς ανταγωνιστικών στρατοπέδων – ενός εκμεταλλευτικού «καθεστώτος», τόσο εγχώριου όσο και ξένου και ενός αγνού «λαού» που αντιστέκεται σε αυτό. Εξαιτίας αυτής κυρίως της διαίρεσης, η ελληνική πολιτική προσέλαβε έναν ιδιαίτερος συγκρουσιακό χαρακτήρα, τείνοντας επιπλέον ξεκάθαρα στον πλειοψηφισμό. Θα διατηρούσε αυτά τα χαρακτηριστικά για παραπάνω από μία τριακονταετία.

Στις εθνικές εκλογές του 1981, το ΠΑΣΟΚ, το κόμμα που ο Παπανδρέου είχε ιδρύσει μόλις πριν επτά χρόνια, πέτυχε σαρωτική νίκη και σχημάτισε την πρώτη του μονοκομματική κυβέρνηση. Η νέα κυβέρνηση, εγκαταλείποντας την καραμανλική στρατηγική της κρατικά διευθυνόμενης ανάπτυξης και λαμβάνοντας πλέον γενναίες επιδοτήσεις από την ΕΕ, υιοθέτησε μια πολιτική κρατικά διευθυνόμενης αναδιανομής. Την ίδια περίοδο, η πολιτική πόλωση, αντί να εξασθενεί, οξυνόταν. Προβάλλοντας την ελληνική κοινωνία ως διχασμένη μεταξύ των «δυνάμεων του φωτός» (δηλαδή οι ψηφοφόροι και οι συμπαθούντες του ΠΑΣΟΚ) και των «δυνάμεων του σκότους» (δηλαδή οι ψηφοφόροι της αντιπολίτευσης), η νέα κυβέρνηση

αξιοποίησε το κράτος και τους πόρους του για να ικανοποιήσει τους δικούς της εκλογικούς στρατούς και να αποκομίσει επιπρόσθετα εκλογικά οφέλη, φορτώνοντας την ίδια στιγμή το κόστος στο σύνολο της κοινωνίας.

Το 1990, ύστερα από δέκα σχεδόν χρόνια λαϊκισμού, η ΝΔ επέστρεψε στην εξουσία υπό την ηγεσία του φιλελεύθερου πολιτικού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Σε μια προσπάθεια αντιστροφής των προηγούμενων πρακτικών, η νέα κυβέρνηση κινήθηκε γρήγορα έτσι ώστε να αναζωογονήσει την οικονομία της Ελλάδας, να θωρακίσει τους πολιτικούς της θεσμούς, και να αποκαταστήσει τις τεταμένες της σχέσεις με την Ουάσιγκτον και τους ευρωπαϊούς συμμάχους. Αναφορικά με την οικονομία, η κυβέρνηση της ΝΔ έθεσε ως ύψιστη προτεραιότητα την προετοιμασία της χώρας για την ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και αναλόγως κινήθηκε για την περιστολή των κρατικών δαπανών και τη μεταρρύθμιση του δημόσιου τομέα. Μια ατζέντα ιδιωτικοποιήσεων υιοθετήθηκε με τον ίδιο στόχο κατά νου. Η σκληρή αντίσταση της αντιπολίτευσης κατέστησε ωστόσο δυσεφάρμοστες τις προτεινόμενες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και εναλλακτικές πολιτικές, και το 1993 η κυβέρνηση της ΝΔ κατέρρευσε, φέρνοντας τον Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία.

Μετά από μια φτωχή και σύντομη κυβερνητική θητεία που κατέληξε σε ήττα στις αρχές της δεκαετίας του '90, η ΝΔ αντιμετώπισε το εξής δίλημμα: είτε να παραμείνει πιστή στις φιλελεύθερες αρχές της είτε να προσχωρήσει στη λογική του ψηφοθηρικού λαϊκισμού. Όπως αποδείχτηκε, η κυβέρνηση Μητσοτάκη είχε υπάρξει το ασθενικό κύκνειο άσμα του φιλελευθερισμού. Η ισχυρή ελκτική δύναμη του λαϊκισμού τον κατέστησε σύντομα μόνιμο διακριτικό γνώρισμα της ελληνικής πολιτικής. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, η ΝΔ είχε αναταυτοποιηθεί ως «λαϊκό κόμμα» και έκτοτε επιχειρούσε να πλειοδοτεί έναντι των ήδη υπέρμετρων υποσχέσεων του ΠΑΣΟΚ. Αυτή η τάση εκδηλώθηκε εντονότερα όταν ο Κώστας Καραμανλής, ο ανιψιός του ιδρυτή, διετέλεσε πρόεδρος της ΝΔ την περίοδο 1997-2009. Εκδίωξε από το κόμμα τους επιφανέστερους υποστηρικτές του πολιτικού φιλελευθερισμού και κατέφυγε σε μια πληθωρική ρητορική που τον έκανε να ακούγεται πιο πολύ σαν τον Ανδρέα Παπανδρέου παρά σαν τον ίδιο τον θείο και μέντορά του.

Όταν η κατάσταση της υγείας του Παπανδρέου κατέστη μη αναστρέψιμη και παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία στις αρχές του 1996, η κοινοβουλευτική ομάδα του ΠΑΣΟΚ εξέλεξε τον Κώστα Σημίτη ως νέο πρόεδρο του κόμματος και πρωθυπουργό της Ελλάδας. Ένας μετριοπαθής και μεθοδικός τεχνοκράτης χωρίς κανένα απολύτως χάρισμα ή ιδιαίτερη απήχηση στις μάζες, ο Σημίτης εφάρμοσε ένα εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα εστιάζοντας στις εκτεταμένες δημόσιες επενδύσεις στον τομέα των υποδομών, όπως και στις οικονομικές και εργασιακές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να εναρμονίσει την ελληνική οικονομία με την ευρωπαϊκή. Οδήγησε το ΠΑΣΟΚ σε εκλογικές νίκες το 1996 και το 2000, και ως πρωθυπουργός έβαλε την Ελλάδα στη Ευρωζώνη. Παρά τις μεταρρυθμιστικές του προσπάθειες, ο Σημίτης και η εκσυγχρονιστή του ομάδα βρέθηκαν

ωστόσο «αναγκασμένοι να κυβερνούν εντός των παγιωμένων υλικών περιορισμών που τέθηκαν τη δεκαετία του '80 από τις φιλολαϊκές πολιτικές του κόμματος». ⁷ Στην πραγματικότητα, το ΠΑΣΟΚ παρέμεινε δέσμιο του λαϊκισμού, που εξέθρεψε την ευνοιοκρατία, τη διαφθορά και την αναποτελεσματικότητα, και οδήγησε στην ήττα του στις εκλογές του 2004.

Οι κυβερνήσεις της ΝΔ της περιόδου 2004-2009 δεσμεύτηκαν να μεταρρυθμίσουν την κρατική διοίκηση και να πολεμήσουν την αναποτελεσματικότητα και τη διαφθορά, αλλά στην πράξη πέτυχαν ελάχιστα. Όπως και επί ΠΑΣΟΚ, οι μεταρρυθμίσεις παρέμειναν μια χαμένη υπόθεση. Από τις ελάχιστες μεταρρυθμίσεις που επιχείρησε η ΝΔ, καμία δεν εφαρμόστηκε με επιτυχία παρά την πληθώρα ευνοϊκών παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων «ενός ενιαίου κράτους, πλειοψηφικών και σταθερών μονοκομματικών κυβερνήσεων με αυστηρή κομματική πειθαρχία, και ελάχιστων παικτών αρνησικυρίας». ⁸

Στην πραγματικότητα, η αποτυχία επίτευξης πολυπόθητων αλλαγών σε κρίσιμους τομείς όπως οι συντάξεις και η υγεία (επί ΠΑΣΟΚ) και η παιδεία (επί ΝΔ) κατέστη το πλέον ουσιαστικό χαρακτηριστικό όλων των κυβερνήσεων στην ελληνική λαϊκιστική δημοκρατία. Δεν ήταν μόνο ότι οι μεταρρυθμίσεις πολεμούνταν από ισχυρά συμφέροντα και ότι εφαρμόζονταν πλημμελώς, αλλά επιπλέον ότι οι πολιτικοί που επιδίωκαν να τις εισαγάγουν τιμωρούνταν στις κάλπες και ορισμένοι αποσύρονταν από τον δημόσιο βίο. Ο μεταρρυθμισμός αναδεικνυόταν σταθερά σε χαμένο της πολιτικής.

Έτσι, για τρεις δεκαετίες –από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου το 1981 έως την παραίτηση του γιου του, πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου, προκειμένου να ανατεθεί σε μια υπηρεσιακή κυβέρνηση η διαχείριση της κρίσης χρέους το 2011– τα δύο κύρια κόμματα στην Ελλάδα είχαν καταφέρει να εναλλάσσονται στην εξουσία, στις περισσότερες περιπτώσεις απολαμβάνοντας ευρείες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες: το ΠΑΣΟΚ κυβέρνησε κατά τη διάρκεια των περιόδων 1981-1989, 1993-2004 και 2009-2011· η ΝΔ διαχειρίστηκε την εξουσία κατά τη διάρκεια των περιόδων 1990-1993 και 2004-2009. Οι θνησιγενείς κυβερνητικοί συνασπισμοί που συγκροτήθηκαν στη βραχύβια περίοδο έκτακτων συνθηκών (Ιούνιος 1989 – Απρίλιος 1990), και που επιπλέον συμπεριέλαβαν το ΚΚΕ, αποτελούν μια εξαίρεση εντός του πλαισίου σταθερής εναλλαγής στην εξουσία των δύο κύριων κομμάτων. Κατά τη διάρκεια αυτών των δεκαετιών, η Ελλάδα εξελίχθηκε σε λαϊκιστική δημοκρατία, μία δημοκρατική δηλαδή επιμέρους εκδοχή στην οποία το κυβερνών κόμμα και (τουλάχιστον) το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης είναι και τα δύο λαϊκιστικά. Πώς λειτουργούσε πρακτικά αυτό το σύστημα και

⁷ Vassilis Fouskas, "The muffled voice of the new PASOK: reflections on neo-revisionist socialism in Greece", *South European Society and Politics* 3(1):130-141, 1998.

⁸ Stathis Kalyvas, George Pagoulatos & Haridimos Tsoukas επιμ., *From stagnation to forced adjustment: reform in Greece, 1974-2010*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2013, σ. 2.

γιατί επιβίωσε τόσο πολύ; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε τους δύο βασικούς μηχανισμούς που κατέστησαν εφικτή τη λαϊκιστική δημοκρατία: την αναδιανεμητική δυνατότητα του διαρκώς διογκούμενου ελληνικού κράτους και την πολωτική μηχανική του ελληνικού κομματικού συστήματος.

Πολιτική πατρωνία αλά ελληνικά

Αρκετοί θεωρούν ότι η πολιτική πατρωνία συνιστά τη θεμελιώδη αιτία της ελληνικής κρίσης.⁹ Στη συμβατική θεωρία, η πατρωνία αντιμετωπίζεται ως σύνδεσμος μεταξύ πολιτικών και πολιτών. Αυτοί οι δεσμοί πάτρωνα-πελάτη «βασίζονται σε άμεσα υλικά κίνητρα στοχευμένα σε άτομα και μικρές ομάδες πολιτών τους οποίους οι πολιτικοί θεωρούν ιδιαιτέρως δεκτικούς σε τέτοιες παράνομες δωροληψίες και πρόθυμους να παραδώσουν την ψήφο τους στην κατάλληλη τιμή».¹⁰ Σύμφωνα με αυτήν τη λογική, η πατρωνία διαθέτει δύο βασικά γνωρίσματα: πρώτον, τη διανομή κρατικών επιδομάτων (ή πολιτικών προσόδων) σε ειδικά στοχευμένες κοινωνικές ομάδες· και δεύτερον, τον υλικό χαρακτήρα αυτών των κινήτρων. Ωστόσο, η ελληνική λαϊκιστική δημοκρατία συνιστούσε μια εκδοχή της πατρωνίας, τα γνωρίσματα της οποίας διέφεραν σε αξιοσημείωτο βαθμό από αυτά που αναγνωρίζει η συμβατική θεωρία.

Η πρώτη ελληνική ιδιαιτερότητα ήταν ότι οι πρόσοδοι και τα άλλα κίνητρα ή παροχές δεν ήταν μόνο υλικά, αλλά συμπεριελάμβαναν «ανταμοιβές» όπως η γενικευμένη στην πράξη ασυλία απέναντι στον νόμο. Η δεύτερη ιδιαιτερότητα έχει να κάνει με τη φύση της ίδιας της λαϊκιστικής δημοκρατίας: οι «ανταμοιβές» παρέμεναν μεν στοχευμένες σε ειδικές ομάδες αλλά, εφόσον η κοινωνία είχε διαιρεθεί σε δύο ασυμφιλίωτα στρατόπεδα αντιπροσωπευόμενα από κόμματα που εναλλάσσονταν τακτικά στην εξουσία, όλοι οι πολίτες μπορούσαν λογικά να προσδοκούν οφέλη από την πατρωνία μόλις το κόμμα τους κέρδιζε τις εκλογές.

Συνολικά, η ελληνική κοινωνία έφθασε να λαμβάνει τριών ειδών «ανταμοιβές»: πραγματικά εισοδήματα (όπως μισθούς και συντάξεις) μέσω καναλιών κλασικής πατρωνίας· προνομιακή εξασφάλιση έναντι των κινδύνων που απορρέουν από τον ελεύθερο ανταγωνισμό· και ατιμωρησία σε περίπτωση παραβίασης του νόμου.

Έως την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, το ελληνικό κράτος ήταν σχετικά μικρό, απασχολώντας περίπου 510.000 υπαλλήλους σε έναν πληθυσμό που ανερχόταν τότε στα δέκα περίπου εκατομμύρια. Όπως

⁹ Michael Mitsopoulos & Theodore Pelagidis, *Understanding the crisis in Greece: from boom to bust*, Palgrave Macmillan, Μπέισινγκστοουκ 2011 (ελλ. έκδ.: Μιχάλης Μητσόπουλος & Θεοδωρής Πελαγίδης, *Κατανοώντας την κρίση στην Ελλάδα*, μτφρ. Γιώργος Μπαρουξής, Ψυχογιός, Αθήνα 2012).

¹⁰ Herbert Kitschelt & Steven I. Wilkinson επιμ., *Patrons, clients, and policies: patterns of democratic accountability and political competition*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2007, σ. 2.

φαίνεται από τα δεδομένα χρονοσειρών της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, και επιβεβαιώνεται από μια πλειάδα άλλων πηγών, η συνολική απασχόληση στο ελληνικό Δημόσιο εκτινάχθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 (φθάνοντας τους 786.200 υπαλλήλους το 1990, μια αύξηση άνω του 50% σε μία και μόνο δεκαετία) και συνέχισε να αυξάνεται τουλάχιστον έως το 2008. Εκείνη τη χρονιά, η Ελλάδα αριθμούσε λίγο περισσότερους από ένα εκατομμύριο δημόσιους υπαλλήλους –αρκετούς για να αποτελούν το αδιανόητο 21% του συνολικού οικονομικά ενεργού πληθυσμού– και αυτό σε έναν συνολικό πληθυσμό που είχε αυξηθεί κατά μόλις 10% περίπου, φθάνοντας τα έντεκα εκατομμύρια. Ποιος ο λόγος υπερδιπλασιασμού των δημόσιων λειτουργών ενός πληθυσμού που είχε αυξηθεί κατά μόλις 10%;

Μια παρόμοια αύξηση έλαβε χώρα στις συνταξιοδοτικές και άλλου τύπου προνοιακές δαπάνες ξεκινώντας από τις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν «οι συντάξεις αυξήθηκαν, η κάλυψη επεκτάθηκε σε νέες πληθυσμιακές ομάδες και το ύψος των ελάχιστων συντάξεων του ΙΚΑ καθορίστηκε στο εικοσαπλάσιο του ελάχιστου ημερομίσθιου του ανειδίκευτου εργάτη».¹¹ Οι κοινωνικές δαπάνες συνέχισαν να αυξάνονται σταθερά καθόλη τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών παρά τις αλλαγές στη δημογραφία και την αγορά εργασίας. Πριν από την κρίση, οι συνταξιοδοτικές δαπάνες (που ισοδυναμούσαν με το 11,5% του ΑΕΠ το 2005) ήταν ανάμεσα στις υψηλότερες του ΟΟΣΑ, που εμφάνιζε έναν μέσο όρο μόλις 7,2%.¹² Μολονότι το επίσημο όριο ηλικίας συνταξιοδότησης στην Ελλάδα ήταν το εξηκοστό πέμπτο, οι περιπτώσεις πρόωρης συνταξιοδότησης ήταν συνηθέστατες. Μόνο ένα 44% των εργαζομένων ηλικίας μεταξύ 55-64 συνέχιζε πράγματι να απασχολείται, εν συγκρίσει με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ που ανερχόταν στο 52%. Την ίδια στιγμή, όσοι συνταξιούχοι είχαν ολοκληρώσει κανονικά τον εργασιακό τους βίο (είχαν, δηλαδή, εργαστεί έως τα 65) λάμβαναν συντάξεις που ισοδυναμούσαν κατά μέσο όρο με το 96% των προηγούμενων μισθών τους, εν συγκρίσει με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ που ανερχόταν στο 59%.

Το ελληνικό κράτος επιδίωξε επίσης να προσφέρει ασπίδα προστασίας σε έναν μεγάλο αριθμό επαγγελματιών για καθαρά πελατειακούς λόγους. Τον Ιούλιο του 2011, το Υπουργείο Οικονομικών παρουσίασε έναν κατάλογο με περισσότερα από 130 κλειστά επαγγέλματα, συμπεριλαμβανομένων των δικηγόρων, των φαρμακοποιών, των μηχανικών, των αρχιτεκτόνων, των φορτηγατζήδων, των λιμενεργατών, των ορκωτών ελεγκτών, των ηλεκτρολόγων, των οικονομολόγων, των ιδιωτικών ερευνητών, των ασφαλιστικών συμβούλων, των κομμωτών, των περιπτερούχων, των ταξιτζήδων, των κτηματομεσιτών, των συμβολαιογράφων και των εργαζομένων στις λαϊκές αγορές. Το κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των

¹¹ Polyxeni Triantafyllou, "Greece: political competition in a majoritarian system", στο *The handbook of West European pension politics*, των Ellen M. Immergut, Karen M. Anderson & Isabelle Schulze επιμ., Oxford University Press, Οξφόρδη 2006, σ. 122.

¹² Τα οικονομικά στοιχεία αυτού του κεφαλαίου έχουν αντληθεί από το *Greece at a glance: policies for a sustainable recovery*, OECD, Παρίσι 2010.

κατ' ουσίαν συντεχνιακών επαγγελματιών είναι ότι, μέσα από ένα απίστευτο κουβάρι ρυθμίσεων και αδειοδοτικών προϋποθέσεων, τα μέλη τους απολάμβαναν μονοπωλιακά προνόμια εκχωρημένα από το κράτος και κέρδη εγγυημένα από τον νόμο.

Κατά κανόνα, το κράτος επέβαλε ελάχιστες αμοιβές και ποσοστά κέρδους, όπως επίσης και ειδικούς φόρους και άλλες εισφορές υπέρ τρίτων στους φορολογούμενους προκειμένου να υποχρεώσει συνολικά την κοινωνία να χρηματοδοτεί τα κλειστά επαγγέλματα. Αυτές οι χρεώσεις επιδρούσαν δυσμενώς στη διανομή του εισοδήματος και οδηγούσαν σε μια αναποτελεσματική κατανομή των κρατικών πόρων. Όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσαν επίσης μια τεράστια αύξηση στον αριθμό αυτών των κρατικά προστατευόμενων επαγγελματιών τα τελευταία χρόνια, εφόσον ο ένας κλάδος μετά τον άλλον ασκούσαν πιέσεις για την εισδοχή τους στον χρυσό δακτύλιο της κρατικής χάριτος.¹³ Όπως ήταν επίσης αναμενόμενο, η αντίσταση στις μεταρρυθμίσεις, ακόμα και όταν η κρίση της κατέστησε επιτακτικές, έχει υπάρξει ιδιαίτερως σθεναρή σε αυτά τα επαγγέλματα.

Μια τρίτη, και ακόμα πιο εξωφρενική, περίπτωση διανομής κρατικών πόρων στο σύνολο της κοινωνίας ήταν να αφήνονται απλώς οι πολίτες να τους ιδιοποιούνται ατιμώρητα. Για δεκαετίες, οι Έλληνες είχαν το ελεύθερο να αψηφούν το δημόσιο συμφέρον χωρίς καμία ποινή – μέσω οργιώδους φοροδιαφυγής, αυθαίρετης δόμησης, συνταξιοδοτικών απατών και βουλευτικής ασυλίας.

Όπως παραδέχονται ανοικτά οι φορολογικές αρχές, το ένα τρίτο των Ελλήνων δεν πληρώνουν τους οφειλόμενους φόρους τους. Σε έναν μεγάλο βαθμό, αυτό συνέβαινε επειδή ο νόμος παρέμενε ανεφάρμοστος, ειδικά στις εκλογικές χρονιές. Σε μια προσπάθεια μετριασμού του προβλήματος, το ελληνικό κράτος παρέχει τακτικά τη δυνατότητα φορολογικών αμνηστεύσεων ως έναν τρόπο ενθάρρυνσης της οικειοθελούς συμμόρφωσης. Η πρακτική της αυθαίρετης δόμησης, ειδικά σε δημόσιες εκτάσεις, συνιστά μια ακόμα μέθοδο αρπαγής κρατικών πόρων. Έχει εκτιμηθεί ότι έως και ένα εκατομμύριο σπίτια και άλλα οικήματα έχουν κτιστεί παράνομα στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες. Με μια λογική που θυμίζει την αντίδρασή τους στην ανεξέλεγκτη φοροδιαφυγή, αλληπάλληλες ελληνικές κυβερνήσεις διψασμένες για μετρητά έχουν κατά καιρούς υποσχεθεί την τακτοποίηση των αυθαιρέτων έναντι αντιτίμου.

¹³ Η Ελλάδα, για παράδειγμα, διαθέτει 40.000 δικηγόρους, ή έναν για κάθε 250 πολίτες, όταν στη Γερμανία η αναλογία είναι ένας για κάθε 593 και στη Γαλλία ένας για κάθε 1.403. Στην Ελλάδα υπάρχει ένας συμβολαιογράφος για κάθε 3.446 πολίτες, ενώ στη Γαλλία υπάρχει ένας για κάθε 7.287, στην Ιταλία ένας για κάθε 12.023 και στην Αυστρία ένας για κάθε 17.926. Επίσης, η Ελλάδα διαθέτει ένα φαρμακείο για κάθε 950 πολίτες, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι ένα για κάθε 4.000. Το Βέλγιο έχει τη δεύτερη μεγαλύτερη αναλογία με ένα φαρμακείο για κάθε 2.450. Αυτά τα στοιχεία παρουσιάστηκαν στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 10 Αυγούστου του 2010.

Έχουμε επίσης τις συνταξιοδοτικές απάτες. Το 2012, πηγές του Υπουργείου Εργασίας ανέφεραν ότι 40.000 περίπου άτομα εισέπρατταν συντάξεις που δεν εδικαιούνται, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις ακόμα και για είκοσι χρόνια. Σύμφωνα με άλλες πηγές, ο αριθμός αυτών των συνταξιοδοτικών απατών αγγίζει στην πραγματικότητα τις 200.000. Τέλος, έχουμε την ασυλία που απολάμβαναν οι ίδιοι οι κρατικοί αξιωματούχοι. Οι βουλευτές απολαμβάνουν ασυλίας έναντι ποινικής δίωξης, σύλληψης ή κράτησης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Επιπλέον, όσα αδικήματα τους αποδοθούν κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής τους θητείας μπορούν να εκδικαστούν μόνο εφόσον εξεταστεί η αίτηση άρσης της ασυλίας τους από μια «ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή». Στην πράξη, ωστόσο, οι κοινοβουλευτικές διερευνητικές επιτροπές σπανίως έχουν επιτρέψει την άρση της ασυλίας. Αυτές και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις καταδεικνύουν ότι στη συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων έχει δοθεί το πράσινο φως να κερδοσκοπούν σε βάρος του κοινού καλού, την ίδια στιγμή που το κράτος δικαίου έχει εκφυλιστεί και η διαφθορά έχει οργιάσει.

Για κάμποσες δεκαετίες, επομένως, σχεδόν όλοι οι Έλληνες μπορούσαν να απομυζούν προσόδους από το κράτος. Η ύπαρξη ενός τέτοιου ευρέος φάσματος προσοδοσυλλεκτικών μηχανισμών επέφερε ένα κοινό πολιτισμικό αποτύπωμα, εφόσον «όλοι σχεδόν οι Έλληνες, από τον μεγάλο επιχειρηματία μέχρι τον μικροοικοπεδούχο στο νησί και τον δημοτικό υπάλληλο στην επαρχία, θεωρούν φυσικό να έχουν κάποια εισοδήματα χωρίς να ρισκάρουν κεφάλαια και χωρίς να εργάζονται παραγωγικά».¹⁴ Παρόλα αυτά, δεδομένου του πεπερασμένου των κρατικών πόρων, ήταν αναγκαίο να επινοηθεί ένας συνετός και πολιτικά βιώσιμος τρόπος διανομής τους. Αυτό μας παραπέμπει στον δεύτερο μηχανισμό που κατέστησε τη λαϊκιστική δημοκρατία λειτουργική για κάποιο διάστημα – το κομματικό σύστημα.

Ένα πολωμένο δικομματικό σύστημα

Από τις εκλογές του 1981 προέκυψε ένα ασύνηθες κομματικό σύστημα που συνδύαζε τη μορφή της δικομματικής πολιτικής με τη μηχανική του πολωμένου πλουραλισμού, το οποίο θα αποκαλέσω «πολωμένο δικομματισμό». Συνέβαλε στη διαίρεση της κοινωνίας σε δύο αντικρουόμενα στρατόπεδα, με το καθένα να αντιπροσωπεύεται από ένα μεγάλο κόμμα. Η τακτική εναλλαγή στην εξουσία των δύο αντίπαλων κομμάτων κατέστησε δυνατή τη διανομή των πολιτικών προσόδων στην κοινωνία με έναν οργανωμένο, δημοκρατικό και οικονομικό τρόπο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η κομματική πόλωση στην Ελλάδα δεν έχει υπάρξει κατά βάση ιδεολογική, όπως συμβαίνει στα πλουραλιστικά συστήματα με πολλαπλές διαιρέσεις (όπως οι διαφοροποιήσεις τάξης,

¹⁴ Αρίστος Δοξιάδης, «Νοικοκυραίοι, ραντιέρηδες, καιροσκόποι: θεσμοί και νοοτροπίες στην ελληνική οικονομία», *Athens Review of Books* 8:22-25, 2010.

γλώσσας, περιφέρειας ή θρησκευματος, που συχνά προξενούν βαθιά κοινωνικά ρήγματα) και μια εκτεταμένη διασπορά της κοινής γνώμης. Η ελληνική πόλωση έχει αντιθέτως υπάρξει *στρατηγική* πόλωση, επιδιωκόμενη ενσυνείδητα από πραγματιστικά κόμματα ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους για να κουρσέψουν το κράτος κατά μόνας και να ελέγξουν τους πόρους του. Για αυτόν τον σκοπό, κάθε κόμμα είχε συμφέρον να κλιμακώνει την πόλωση στην προσπάθειά του να δελεάσει τους αποϊδεολογικοποιημένους, αμφιταλαντευόμενους ψηφοφόρους του κέντρου με διάφορες «ανταμοιβές». Έτσι, δεν σφυρηλατούνταν απλώς η εσωκομματική αλληλεγγύη· αυξανόταν παράλληλα η ανασφάλεια των πολιτικών αντιπάλων και, επομένως, το ενδεχόμενο πολυδιάσπασής τους.¹⁵

Από τη μετάβασή της ουσιαστικά στη δημοκρατία, και κάτω από την πίεση του ανερχόμενου λαϊκισμού, η Ελλάδα είδε το κομματικό της σύστημα να μετασχηματίζεται από μέτρια πολυκομματικό σε δικομματική βασικά υπόθεση.¹⁶ Από το 1981 έως τις εκλογές του 2009, το ελληνικό δικομματικό σύστημα συνέχισε να λειτουργεί –σε ένα επίπεδο τουλάχιστον– όπως συνήθως συμβαίνει με αυτά τα συστήματα: υπήρχαν δύο κύρια κόμματα, με το καθένα να αγωνίζεται για την κατάκτηση της απόλυτης πλειοψηφίας των κοινοβουλευτικών εδρών. Ένα από τα δύο θα εξασφάλιζε κοινοβουλευτική πλειοψηφία τέτοιου εύρους ώστε να κυβερνά αυτοδύναμα. Και το σημαντικότερο, τα δύο κόμματα εναλλάσσονταν τακτικά στην εξουσία.

Ωστόσο, παρόλη τη δικομματική του *μορφή*, το ελληνικό κομματικό σύστημα επιδείκνυε μια ευδιάκριτα πολωτική *μηχανική*, η οποία προσέφερε τη δυνατότητα στους πολιτικούς δρώντες να απεικονίζουν την κοινωνία σαν να βρίσκεται διαιρεμένη σε δύο πολιτικά στρατόπεδα, με το καθένα να θυμίζει μια κλειστή πλειοψηφική κοινότητα έτοιμη να αρνηθεί τη νομιμοποίηση του αντιπάλου της. Ως αποτέλεσμα, το κέντρο –με την έννοια τόσο των κεντρικών κομμάτων όσο και των μετριοπαθών φιλελεύθερων ιδεολογικών και προγραμματικών θέσεων– παρήκμασε. Ό,τι απέμεινε ήταν ένας πολωμένος ανταγωνισμός μεταξύ αντιμαχόμενων συνασπισμών λαϊκιστικών δυνάμεων που διαγκωνίζονταν για την αντιπροσώπευση του «λαού».¹⁷ Κρίνεται μάλλον

¹⁵ Ένας παρόμοιος τύπος εμπρόθετης πόλωσης στη σημερινή Βενεζουέλα έχει αναλυθεί από τους Javier Corrales & Michael Penfold, “Venezuela: crowding out the opposition”, *Journal of Democracy* 18(2):99-113, 2007. Βλέπε επίσης το βιβλίο τους *Dragon in the tropics: Hugo Chávez and the political economy of revolution in Venezuela*, Brookings Institution Press, Ουάσιγκτον 2011.

¹⁶ Takis S. Pappas, “The transformation of the Greek party system since 1951”, *West European Politics* 26(2):90-114, 2003.

¹⁷ Στη λαϊκιστική δημοκρατία, το πεδίο εκλογικού ανταγωνισμού μεταξύ των λαϊκιστικών κομμάτων είναι τόσο διευρυμένο και τόσο αραιοκατοικημένο από ψηφοφόρους φιλελεύθερων αντιλήψεων, που καταλήγει σε νεκροταφείο μικρών κομμάτων, τα οποία, στην πραγματικότητα, εξέπνευσαν από μετριοπάθεια. Στην Ελλάδα, τις τελευταίες δεκαετίες, παραπάνω από δέκα τέτοια κόμματα έχουν επιχειρήσει να αναπυχθούν μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, μόνο και μόνο για να εξαφανιστούν ύστερα από μία ή δύο εκλογικές αναμετρήσεις.

χρήσιμο σε αυτό το σημείο να αντιπαραβληθεί η μηχανική του ελληνικού πολωμένου δικομματισμού με το κλασικό δικομματικό μοντέλο.

Σύμφωνα με το «χωρικό μοντέλο» κομματικού ανταγωνισμού στη φιλελεύθερη δημοκρατία,¹⁸ τα δικομματικά συστήματα διακρίνονται από ιδεολογική μετριοπάθεια, κεντρομόλες τάσεις και πολιτικές συμβιβασμού, εφόσον και τα δύο κόμματα, παρόλη την αναπόφευκτη πολυδιαστατικότητα των ζητημάτων, έχουν συμφέρον, «λειαίνοντας τις γωνίες», να συγκλίνουν στον κεντρώο χώρο του κομματικού ανταγωνισμού (εκεί όπου κατοικεί ο μέσος ψηφοφόρος). Στον κλασικό δικομματισμό, επομένως, ο κεντρομολισμός αποδεικνύεται επικερδής στρατηγική εφόσον η πλειονότητα των ψηφοφόρων, ειδικά οι αναποφάσιστοι, κινούνται κάπου μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων, δημιουργώντας μια κατάσταση στην οποία «η διασπορά των γνώμων είναι μικρή και η κατανομή τους είναι μονοκόρυφη».¹⁹

Το διαφαινόμενο παράδοξο της ελληνικής λαϊκιστικής δημοκρατίας θα πρέπει πλέον να έχει καταστεί προφανές: παρουσιάζει τη μορφή του δικομματισμού, αλλά παράγει τη μηχανική αυτού που ο Τζιοβάνι Σαρτόρι έχει περιγράψει ως «πολωμένο πλουραλισμό», που διακρίνεται τόσο από την υπερίσχυση των κεντρόφυγων έναντι των κεντρομόλων πολιτικών τάσεων όσο και από μια ανεύθυνη αντιπολίτευση που στηρίζεται σε μια πολιτική υπερπλειοδοσίας ή άκρατης υποσχესιολογίας. Ως αποτέλεσμα έχουμε έναν καινοφανή τύπο κομματικού συστήματος που ευδοκimei στις λαϊκιστικές δημοκρατίες και ορίζεται εδώ ως «πολωμένος δικομματισμός». Το παράδοξο γίνεται ολοένα και πιο γριφώδες εάν αναλογιστούμε ότι ο δικομματισμός, ακριβώς εξαιτίας της προσδοκίας εναλλαγής στην εξουσία, καλλιεργεί υποτίθεται την πολιτική μετριοπάθεια, τη συναίνεση στα θεμελιώδη, και τον κεντρομόλο κομματικό ανταγωνισμό. Πώς να ερμηνευθεί αυτό το παράδοξο κεντρόφυγης δυναμικής σε ένα δικομματικό σχήμα; Η απάντηση έγκειται στη φύση και τη λογική του ίδιου του λαϊκισμού, ειδικά της τάσης του να αναγάγει ολόκληρη την πολιτική σε μία και μόνη διάσταση σύγκρουσης, της έμφασής του στη σκόπιμη πόλωση και του κυνηγιού του πλειοψηφισμού.

Σε αντίθεση με τον κλασικό δικομματισμό στη φιλελεύθερη δημοκρατία, όπου μια ποικιλία διαιρέσεων διασταυρώνονται για να παραγάγουν έναν πολυδιάστατο εκλογικό χώρο, ο τύπος του δικομματισμού που απαντά στη λαϊκιστική δημοκρατία τείνει να αναγάγει τον κομματικό ανταγωνισμό σε μία και μόνη διάσταση. Η πολιτική, με άλλα λόγια, συνίσταται στην αντιπαραθέση μιας πλειοψηφίας (οι μάζες, ο λαός, οι μη προνομιούχοι, οι φτωχοί) με μια μειοψηφία (η ελίτ, το καθεστώς, οι προνομιούχοι, οι πλούσιοι). Εξαιτίας αυτής της απλοϊκής, αν και συμβολικά πανίσχυρης, διάταξης της κοινωνίας στη βάση μίας και μόνης διάστασης, όπως επίσης και των έντονων πλειοψηφικών

¹⁸ Anthony Downs, *An economic theory of democracy*, Harper, Νέα Υόρκη 1957 (ελλ. έκδ.: *Οικονομική θεωρία της δημοκρατίας*, 2η έκδ., μτφρ. Θανάσης Αθανασίου & Νικηφόρος Σταματάκης, επιμ. Ηλίας Κατσούλης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997).

¹⁹ Giovanni Sartori, *Parties and party systems: a framework of analysis*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1976, σ. 191.

αντανακλαστικών που απαντούν στα συστήματα που έχουν αλωθεί από τον λαϊκισμό, τα δύο κύρια κόμματα στις λαϊκιστικές δημοκρατίες έχουν κάθε λόγο να εντείνουν παρά να αμβλύνουν την πόλωση. Σε αυτές τις περιπτώσεις, εφόσον η προγραμματική ψήφος έρχεται στην καλύτερη περίπτωση σε δεύτερη μοίρα, τα κόμματα πασχίζουν να διασύρουν τους αντιπάλους τους, να τους υπερκεράσουν, ή να πετύχουν και τα δύο ταυτόχρονα. Αντίστοιχα, καθώς ο μέσος ψηφοφόρος στρέφεται στον μεγαλύτερο πλειοδότη, οι κοινωνίες τείνουν να συσπειρώνονται γύρω από αντίπαλους πόλους· καθώς η πλειονότητα του κόσμου προσκολλάται στον έναν ή τον άλλον πόλο, ο μεσαίος χώρος εξανεμίζεται και ο κεντρώος ψηφοφόρος γίνεται είδος υπό εξαφάνιση.

Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι όταν η πολιτική πολώνεται, ο δικομματισμός δεν δουλεύει. Σε ένα τέτοιο σύστημα, όπου ο δικομματισμός αποτυγχάνει να διαμορφώσει μια πολιτική κοινωνία μετριοπάθειας και αυτό που ο Τζον Ρολς αποκάλεσε ως γνωστόν «επάλληλη συναίνεση», η πόλωση εκτρέφει την πολιτική αστάθεια και το σύστημα καθίσταται δυσλειτουργικό. Σε αυτές τις συνθήκες, «θα αναμέναμε τα κόμματα να γίνουν περισσότερα από δύο και ένας άλλος τύπος κομματικού συστήματος» να αναδυθεί.²⁰ Και πράγματι, αυτό ακριβώς συνέβη στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των διαδοχικών εκλογών του Μαΐου-Ιουνίου 2012, όταν ο δικομματισμός κατέρρευσε αφήνοντας χώρο σε έναν ακραίο πλουραλισμό, με άλλοτε περιθωριακά κόμματα όπως ο αριστερός συνασπισμός του ΣΥΡΙΖΑ και η δεξιά Χρυσή Αυγή να εξασφαλίζουν σημαντικά (ή στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ, ακόμα και τεράστια) μερίδια κοινοβουλευτικών εδρών.

Μια οργανωμένη «τραγωδία των κοινών»

Καθώς η κρίση μαινόταν, ο πρώην αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ Θεόδωρος Πάγκαλος πυροδότησε οξεία αντιπαράθεση ερμηνεύοντάς την ως μια κλασική «τραγωδία των κοινών» στην οποία ιδιοτελή και ασυνείδητα άτομα προέταξαν το προσωπικό τους συμφέρον έναντι της δημόσιας ευημερίας. Όπως ανέφερε στη Βουλή στις 21 Σεπτεμβρίου του 2010, «τα φάγαμε όλοι μαζί, μέσα στα πλαίσια μιας σχέσης πολιτικής πελατείας, διαφθοράς, εξαγοράς και εξευτελισμού της έννοιας της ίδιας της πολιτικής». Ωστόσο, το πρόβλημα με αυτήν, και άλλες παρόμοιες ερμηνείες, είναι ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα δεν αποτελεί έναν αρρυθμιστο κοινό πόρο στο πλαίσιο του οποίου ασυντόνιστα άτομα επιχειρούν να αυξήσουν την οριακή χρησιμότητα που αποκομίζουν από τα δημόσια αγαθά. Αντιθέτως, η ελληνική κρίση έχει υπάρξει απότοκο ενός άρτια θεσμοθετημένου πολιτικού συστήματος που σχεδιάστηκε συνειδητά και στοχευμένα, και παρέμεινε λειτουργικό για ένα μεγάλο διάστημα εξαιτίας μιας υψηλού επιπέδου

²⁰ Στο ίδιο, σ. 192.

συνάρθρωσης συμφερόντων που επιτεύχθηκε μεταξύ της πολιτικής τάξης της χώρας και της συντριπτικής πλειονότητας των Ελλήνων.

Η κρίση στην Ελλάδα έχει υπάρξει προϊόν του ιδιαίτερου τύπου της λαϊκιστικής της δημοκρατίας – δηλαδή, μιας δημοκρατίας στην οποία τόσο το κυβερνών κόμμα όσο και το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης είναι λαϊκιστικά. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, δύο μηχανισμοί κατέστησαν αυτό το σύστημα ανθεκτικό για τρεις σχεδόν δεκαετίες. Ο πρώτος ήταν ένα κράτος διατεθειμένο να διανέμει πολιτικές προσόδους σε όσο το δυνατόν περισσότερους αποδέκτες· ο δεύτερος ήταν ένα κομματικό σύστημα που εξασφάλιζε την εκτεταμένη παροχή των κρατικών επιδομάτων μέσω της κομματικής εναλλαγής στην εξουσία. Με δύο ισχυρά λαϊκιστικά κόμματα να εναλλάσσονται τακτικά στην εξουσία και να ελέγχουν ένα γενναιόδωρο κράτος έτοιμο να διανέμει πολιτικές προσόδους, οι ψηφοφόροι συνειδητοποίησαν ότι το κράτος προσφερόταν για «αρπαχτές» και ότι συνέφερε περισσότερο να αλώνεις το κράτος μέσω κομματικών διασυνδέσεων παρά να επιχειρείς στην ελεύθερη αγορά. Συνειδητοποίησαν επίσης μέσω των εκλογικών κύκλων ότι ακόμα και εάν κάποιου το κόμμα έχανε σε κάποιες εκλογές, πιθανότατα θα επέστρεφε στην εξουσία στις αμέσως επόμενες. Οι πολιτικοί συνειδητοποίησαν ότι δεν είχαν τίποτα να κερδίσουν από τις μεταρρυθμίσεις – η κοινωνία απλώς θα τους τιμωρούσε για αυτές στην κάλπη. Βάσει αυτής της ευρείας συναίνεσης, η λαϊκιστική δημοκρατία της Ελλάδας τα πήγαινε σχετικά καλά ώσπου ξέσπασε η κρίση, αποκαλύπτοντας ξαφνικά ότι το ελληνικό κράτος είχε ξεμείνει από πόρους. Από εκεί και έπειτα, δεν ήταν παρά θέμα χρόνου έως ότου οι εκλογές του 2012 επιβεβαιώσουν την κατάρρευση του ελληνικού λαϊκιστικού δημοκρατικού συστήματος.

Η φιλελεύθερη δημοκρατία θεμελιώνεται σε ένα συμβόλαιο μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων που στηρίζεται σε συνταγματικές και άλλες άρρητες συμφωνίες, όλες εκ των οποίων προϋποθέτουν ότι η ατομική ευημερία εξαρτάται από την προώθηση του δημόσιου συμφέροντος. Βάσει αυτής της λογικής, το κράτος παραμένει αμερόληπτο και γίνεται ευρέως αντιληπτό ως πάροχος δημόσιων αγαθών (και όχι πολιτικών προσόδων). Στον βαθμό που τα κράτη δρουν σύμφωνα με αυτούς τους κανόνες, κερδίζουν σε νομιμοποίηση, και καθώς οι κοινωνίες σε γενικές γραμμές συμμορφώνονται και αυτές με τους ίδιους κανόνες, η πολιτική εξελίσσεται σε παίγνιο θετικού αθροίσματος.²¹ Ας αντιδιαστείλουμε αυτήν τη συνθήκη με το κοινωνικό και πολιτικό συμβόλαιο που συνάφθηκε στην ελληνική λαϊκιστική δημοκρατία.²² Σύμφωνα με τη λογική αυτού του συστήματος, το κράτος δεν

²¹ Βλέπε Bruce Gilley, *The right to rule: how states win and lose legitimacy*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2009· και Gretchen Helmke & Steven Levitsky, “Informal institutions and comparative politics: a research agenda”, *Perspectives on Politics* 2(4):725-740, 2004.

²² Τα αυταρχικά ή νεοπατρογονικά συστήματα διαφέρουν, φυσικά: κοινό συμβόλαιο δεν υφίσταται και το κράτος δεν εννοείται ως υπηρέτης του δημόσιου συμφέροντος αλλά ως εργαλείο βραχύβιου πλουτισμού μιας αρπακτικής ολιγαρχίας.

αποτελούσε αμερόληπτο εγγυητή της δημόσιας ευημερίας, αλλά αντιθέτως έναν πόρο προς ιδιοποίηση από άτομα διατεθειμένα να διασφαλίσουν την προσωπική τους βολή. Ωστόσο, εξαιτίας της εναλλαγής των κύριων κομμάτων στην εξουσία, το σύστημα μόνο παίγνιο μηδενικού αθροίσματος δεν ήταν. Στην πραγματικότητα, σχεδόν όλοι επωφελούνταν εναλλάξ. Αυτό παραπέμπει επίσης σε μια αξιόπιστη ερμηνεία της αντοχής του συστήματος, βάσει της θεωρίας εντολέα-εντολοδόχου στις δημοκρατικές εκλογές.

Ας αναλογιστούμε, καταρχάς, πώς λειτουργεί αυτή η θεωρία σε μια κανονική φιλελεύθερη δημοκρατία, όπου οι ψηφοφόροι (ή εντολείς) «συστήνουν, εκ των προτέρων, ένα ενδεχομενικό πλαίσιο επιβράβευσης για τον ηγέτη τους (ή εντολοδόχο). Αυτό το μοντέλο επιβράβευσης συναρτά τις φιλοδοξίες του εντολοδόχου [να παραμείνει στην εξουσία] με την [τρέχουσα] απόδοσή του».²³ Η θεωρία βασίζεται σε δύο υποθέσεις-κλειδιά. Η πρώτη είναι ότι οι εντολείς και οι εντολοδόχοι έχουν διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα συμφέροντα. Η δεύτερη είναι ότι οι εντολοδόχοι απολαμβάνουν μια ασύμμετρη πληροφοριακή υπεροχή έναντι των εντολέων τους. Θεωρούμενες από κοινού, αυτές οι δύο υποθέσεις σημαίνουν ότι οι εντολοδόχοι, εκτός και εάν επιτηρούνται στενά, έχουν τόσο τα μέσα όσο και το συμφέρον να δράσουν τυχοδιωκτικά και να προδώσουν τα συμφέροντα των εντολέων τους. Οι εντολείς διατηρούν ωστόσο τον τελευταίο λόγο, εφόσον είναι πάντα σε θέση να επιλέξουν νέους εντολοδόχους.

Η θεωρία λειτούργησε ωστόσο διαφορετικά στην Ελλάδα. Ως αποτέλεσμα του πολιτικού συμβολαίου που έφθασε να ηγεμονεύσει ύστερα από μακρά λαϊκιστική διακυβέρνηση, καμία από τις παραπάνω υποθέσεις δεν μπορούσε να ισχύσει. Σε ένα περιβάλλον τέλεια συμμετρικής πληροφόρησης, εντολείς και εντολοδόχοι ενεπλάκησαν σε ένα υψηλού επιπέδου παίγνιο συντονισμού με τρόπαιο το κράτος, με τις δύο ομάδες δρώντων ωστόσο να υπηρετούν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, είτε «τσεπώνοντας» κρατικά επιδόματα (εντολείς) είτε διατηρώντας εξουσία και «καρέκλες» (εντολοδόχοι). Ειρωνικώς, και ιδιαιτέρως παραδόξως, μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα ο μεταρρυθμισμός δεν θα απέδιδε. Στις περιπτώσεις μάλιστα όπου κόμματα ή, συνηθέστερα, μεμονωμένοι πολιτικοί υπήρξαν αρκετά τολμηροί –ή απερίσκεπτοι– για να εισαγάγουν μια μεταρρυθμιστική ατζέντα με στόχο την προώθηση του γενικού καλού παρά των επιμέρους συμφερόντων, τιμωρήθηκαν στις κάλπες.

Η τρέχουσα δημοσιονομική και οικονομική κρίση έχει οδηγήσει στη αποδόμηση των δύο μηχανισμών που, για δεκαετίες, είχαν υποστηρίξει την ελληνική λαϊκιστική δημοκρατία. Από τη μία, το ελληνικό κράτος, αποκλεισμένο από εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης και με τους δανειστές του να το πιέζουν αφόρητα για να εφαρμόσει σκληρά μέτρα λιτότητας, δεν

²³ Morris P. Fiorina & Kenneth A. Shepsle, “Formal theories of leadership: agents, agenda setters, and entrepreneurs”, στο *Leadership and politics: new perspectives in political science*, του Bryan D. Jones επιμ., University Press of Kansas, Λόρενς 1989, σ. 18.

διαθέτει πλέον προσόδους για μοίρασμα. Από την άλλη, το δικομματικό σύστημα που υπήρξε ζωτικής σημασίας για την οργανωμένη διανομή των προσόδων έχει πλήρως αποσαρθρωθεί και, προσώρας τουλάχιστον, έχει αφήσει χώρο σε έναν ακραία πολωμένο τύπο πολυκομματισμού.

Μαζί με τους δύο αυτούς μηχανισμούς εξέλειψε, φυσικά, και το παλιό κοινωνικοπολιτικό συμβόλαιο στη βάση του οποίου ψηφοφόροι και πολιτικοί συντόνιζαν τις δράσεις τους, επωφελούμενοι ατομικά από το κράτος σε βάρος του δημόσιου συμφέροντος. Είναι κάτι παραπάνω από ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία χρειάζεται επείγοντως να σφυρηλατήσει ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο που να γίνει γενικά αποδεκτό. Πρέπει να παράσχει τους μηχανισμούς που θα αποκαταστήσουν τον φιλελευθερισμό που κατατρόπωσε ο λαϊκισμός – έναν φιλελευθερισμό που πρέπει να επανακάμψει εάν η Ελλάδα μέλλεται να προκόψει και να παραμείνει ασφαλής εντός των ευρωπαϊκών θεσμών.